

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ В ПАРАДИГМІ КОГНІТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Чекстере О.Ю.

кандидат психологічних наук

Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України,

старший науковий співробітник

Анотація. Стаття присвячена актуальній на сьогоднішній день проблемі виховання в учнів позитивної мотивації до навчання. У статті наведено аналіз поглядів дослідників на проблему виникнення мотивації через призму когнітивної психології. Аналізуючи різні підходи до дослідження мотиваційної сфери, автор окреслює два основні шляхи дослідження виникнення мотивації: 1) вплив когнітивних процесів на виникнення мотивації і 2) вплив афективних процесів на виникнення мотивації. Докладно розглядаються теоретичні і емпіричні дослідження. Підкреслюється важливість вивчення механізмів і способів створення мотиваційного компонента діяльності через єдність когнітивних і афективних процесів.

Ключові слова: мотивація, когнітивна психологія, когнітивні і афективні процеси.

ИССЛЕДОВАНИЕ МОТИВАЦИИ ОБУЧЕНИЯ В ПАРАДИГМЕ КОГНИТИВНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Аннотация. Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме воспитания у учащихся положительной мотивации к обучению. В статье приведен анализ взглядов исследователей на проблему возникновения мотивации через призму когнитивной психологии. Анализируя различные подходы к исследованию мотивационной сферы, автор определяет два основных пути исследования возникновения мотивации: 1) влияние когнитивных процессов на возникновение мотивации и 2) влияние аффективных процессов на возникновение мотивации. Подробно

рассматриваются теоретические и эмпирические исследования. Подчеркивается важность изучения механизмов и способов создания мотивационного компонента деятельности через единство когнитивных и аффективных процессов.

Ключевые слова: мотивация, когнитивная психология, когнитивные и аффективные процессы.

STUDYING THE MOTIVATION OF TEACHING IN THE PARADIGM OF COGNITIVE PSYCHOLOGY

Abstract. The article is dedicated to the actual problem of bringing up the positive motivation for studying in students. The article analyzes the views of researchers on the problem of the emergence of motivation through the prism of cognitive psychology. Analyzing different approaches to the research of motivation field, author outlines two main ways of the research of the emergence of motivation: 1) Influence of cognitive processes on the emergence of motivation; 2) Influence of affective processes on the emergence of motivation. Detailed consideration is given to theoretical and empirical research. It is emphasized the importance of studying the mechanisms and ways of creating a motivational component of activity through the unity of cognitive and affective processes.

Key words: motivation, cognitive psychology, cognitive and affective processes.

Актуальність. Сучасні умови розвитку суспільства вимагають від системи освіти, яка тільки реформується, створення нових механізмів адаптації та апробації змісту освітніх програм. Це обумовлено зміною потреб суспільства, як у культурному, так і в економічному середовищі. Зміни зачіпають всі ланки освіти, в тому числі і початкову освіту, завдання якої обумовлено оновленням змісту навчання, постановкою завдань формування у дітей прийомів самостійного придбання знань і розвитку активної життєвої позиції. Проте недостатньо тільки чомусь навчити людину, треба ще навчити її вчитися протягом усього життя. Необхідність "перманентного навчання" ставить перед

психологами і педагогами нові завдання, і одним з найважливіших є виховання в учнів позитивної мотивації до навчання, "безкорисливої спраги" пізнання і творчості. Проблема мотивації як спонукання людської поведінки закономірно виникає в будь-якої теорії пізнання. Вагомий внесок у розробку цієї проблеми внесла і когнітивна психологія, яка спочатку об'єднувала дослідження пізнавальних процесів і не зачіпала мотивації. Але сучасна когнітивна психологія охоплює весь діапазон психологічних процесів, мови, емоцій і процесів розвитку, а також різноманітні сфери поведінки.

Метою статті є вивчення і висвітлення теоретичних та емпіричних підходів до дослідження проблеми формування мотивації навчання в рамках когнітивної психології.

Аналіз наукових джерел з проблеми мотиваційної сфери показав існування різних підходів до дослідження даного феномена. Існують дослідження мотивації таких вчених як Дж.Аткінсон, Б. Вайнер, У.Джемс, Є.Деци, Г.Келлі, Р. Кеттелл, Р.У.Ліпер, Д. Макклелланд, Дж. Роттер, Дж.Л.Сінгер, Л.Фестінгер, Ф.Хайнер, Х. Хекхаузен, С. Шехтер та ін.

Вихідною методологічною позицією когнітивної психології є взаємодія афективних і когнітивних процесів. Звідси закономірно впливають два основні шляхи дослідження виникнення мотивації: 1) вивчення впливу когнітивних процесів на виникнення мотивації і 2) вивчення впливу афективних процесів на виникнення мотивації. В обох випадках афективні і когнітивні процеси розглядаються як існуючі незалежно один від одного, тобто порушується цілісність вивчення пізнання людини. Розглянемо докладніше обидва шляхи.

1. Вплив когнітивних процесів на виникнення мотивації. Тут підкреслюється мотивуюча, спонукальна функція знань: знання керують поведінкою за допомогою очікувань (як суб'єктивної ймовірності досягнення цілей) і спонукальне значення мети (як очікуваної цінності мети) [12].

Найточніше ілюструє даний напрямок Теорія когнітивного дисонансу Л.Фестінгера. Основним постулатом теорії є прагнення до гармонії,

узгодженості і конгруентності когнітивних репрезентацій зовнішнього світу і себе. В теорії мова йде про відносини між змістом когнітивних елементів і мотиваційними ефектами, які породжуються тенденцією до узгодженості, якщо між двома елементами виникає суперечність. В першу чергу слід з'ясувати, що в теорії розуміється під відносинами і елементами. Як правило, розглядаються відносини тільки між парою будь-яких елементів. Ці відносини можуть бути або ірелевантні (обидва елементи не пов'язані один з одним), або консонантні (один елемент впливає з іншого), або дисонантні (з одного елемента виходить щось протилежне іншому елементу). Під елементами розуміються окремі відомості, в тому числі переконання і цінності. Л.Фестингер пояснює: «Ці елементи означають те, що називається когніціями, тобто те, що суб'єкт знає про себе, свою поведінку і своє оточення. В такому випадку вони є "знанням" в широкому сенсі цього слова. Деякі з цих елементів - це знання про себе: що я роблю, відчуваю, хочу або бажаю, хто я і т. п. Інші елементи - це знання про світ, в якому людина живе: що і де відбувається, що до чого веде, що приносить задоволення, а що заподіює біль, на що можна не звертати увагу, а що важливо, і т. п.» [9; 9].

Оскільки людина переживає дисонанс як щось неприємне, у неї виникає прагнення редукувати його і відновити узгодженість. Поряд зі спробами усунути дисонанс суб'єкт уникає ситуацій та інформації, які могли б його збільшити. По суті, дисонанс можна редукувати трояким чином: 1) змінив один або кілька елементів у відносинах дисонансу; 2) додавши нові елементи, які узгоджуються з уже наявними, і 3) зменшив значимість елементів дисонансу.

Важливість «протиріч в пізнанні», «проблем», «когнітивного дисонансу» для виникнення мотивації досить відома. Значення теорії Л. Фестінгера для когнітивної психології полягає, по-видимому, в тому, що вона являє собою спробу подолати її мотиваційну порожнечу.

Теорію каузальної атрибуції в контекст вивчення мотивації досягнення ввів Б. Вайнер [4]. Це стимулювало різноманітні дослідження, в ході яких було

встановлено, що пізнавальні процеси, що забезпечують причинне пояснення успіху або невдачі, є важливими компонентами мотиваційних явищ.

Кілька типів прийняття рішення (формування намірів, прагнення до дії) виділяв У.Джемс як свідомий умисний мотиваційний акт. Об'єкти думки, що затримують остаточну дію або сприяють їй, він називає підставами, або мотивами, даного рішення [5].

У визначенні Р.Кеттела особистість являє собою систему рис, яким вона дає власну класифікацію. На його думку, риса - це деяка ментальна сутність, яка відповідає за узгодженість спостережуваної поведінки. Далі він розрізняє вихідні та поверхневі риси. Перші являють собою реальні внутрішні сили особистості, що лежать в основі і в подальшому визначають множинні зовнішні прояви. Поверхневі ж риси є відкритими, видимими змінними, що відбуваються на поверхні. Вони - всього лише продукт взаємодії вихідних рис, тому не такі значущі. Вихідні риси Р.Кеттел ділить на ті, що формуються середовищем і конституціональні (спадкові).

Р. Кеттелл [7] побудував «динамічні грати устремління». Він виділив мотиваційні диспозиції типу «ергов» (від грец. Ergon - енергія, робота), в яких бачив свого роду біологічно обумовлені потяги, і «енграми», природа яких міститься не в біологічній структурі, а в історії життя суб'єкта.

У деяких когнітивних теоріях емоцій, де емоції вважаються одним із видів мотивації, також показано вплив когнітивних процесів на виникнення афективних. Так, згідно з М.Б. Арнольд, об'єкт спочатку оцінюється, а потім виникає емоція; С. Шехтер і Дж.Л.Сінгер також стверджують, що емоції виникають на основі фізіологічного збудження і когнітивної оцінки [1].

Р.У.Ліпер в своїх міркуваннях йде ще далі, ототожнюючи емоції з когнітивними процесами: на його думку, емоційні процеси можуть розглядатися як один з видів перцептивних процесів [10].

Визнання провідної ролі свідомості в детермінації поведінки людини також характерні для мотиваційних концепцій Дж. Аткинсона, Г.Келлі, Дж.Роттера, Х. Хекхаузена, Д.Макклелланда.

В оригінальній теорії «особистісних конструктів» Г.Келлі йдеться про індивідуальні особливості вирішення проблем, категоризації та розуміння повторюваних ситуацій, перш за все ситуацій соціальної взаємодії. Г.Келлі звертає увагу на те, що у всіх цих відносинах не існує принципових відмінностей між звичайною людиною - «наївним, або інтуїтивним, спостерігачем» - і вченим, якій спеціально вивчає поведінку. Особистісні конструкти можна трактувати як атрибуції. Г.Келлі розробляв свій підхід насамперед в клініко-психологічних цілях.

Мотиваційно-психологічне дослідження каузальної атрибуції могло б при першому погляді бути спрямовано на проблеми індивідуальних відмінностей в тривалості і частоті самого процесу приписування причин і використовуванні при цьому критерії достовірності висновків. Однак, досліджень такого роду поки що не проводилося.

Як вважає Х. Хекхаузен, мотивація досягнення є прагненням збільшити або зберегти високі здібності людини там, де може бути використаний критерій успішності. При цьому саме це прагнення передбачає можливість двох випадків - успіху і невдачі. Мотивація досягнення успіху може бути проявлена лише там, де є можливість удосконалювати свою діяльність, вона орієнтована завжди на кінцевий результат, мету діяльності. Люди з високою мотивацією досягнення часто повертаються до перерваних завдань, також для них характерним є постійний перегляд цілей. Крім того, Х. Хекхаузен підкреслює, що мотив це конструкт, штучно введений для вивчення поведінки [4]. Аналізуючи результати проведених досліджень, він звертав увагу на те, що при наявності конфлікту мотивів, люди, у яких не домінує мотив досягнення, схильні знижувати свій рівень домагань, відмовлятися від можливого успіху. При цьому, це не пов'язано зі страхом потерпіти невдачу, просто в реальній діяльності людей провідними можуть виступити інші мотиви і це може негативно позначатися на діяльності, перш за все спрямованою на досягненні успіху [5].

Одним з перших вчених, якій запропонував загальну теорію мотивації, яка пояснювала поведінку людини, спрямовану на досягнення певної мети, був Дж. Аткинсон. У своїй теорії він відобразив моменти орієнтації, ініціації і підтримки поведінкової активності людини на певному рівні. Теорія Дж.Аткинсона стала один з перших прикладів символічного уявлення мотивації.

2. Афективні теорії пропонують другий шлях, в якому визначальна роль у виникненні мотивації відводиться афективним процесам. Слід зазначити, що вони не такі численні. Е. Деци вказує на первинність виникнення внутрішньої мотивації по відношенню до пізнавальних процесів [8]. Він вважає, що внутрішня мотивація є вродженою: всі люди народжуються з базисною та недиференційованою потребою в досягненні компетентності та самовизначення. Однак, позиція Е. Деци недостатньо послідовна, так як будучи представником когнітивної психології, він вважає людське сприйняття і мислення детермінантами мотивації: «Знання є причиною поведінки» [8].

Таким чином, визнаючи первинність мотивації по відношенню до пізнавальних процесів з точки зору її походження, Е. Деци стверджує її вторинність в реальному житті як залежну від когнітивних процесів.

Центральне значення афективних процесів у виникненні мотивації підкреслюється в диференціальній теорії емоцій С.С. Томкінса, К.Є. Ізарда та інших. Відповідно до цієї теорії, емоції утворюють одну з основних мотиваційних систем людини. Афект, народжений з досвіду або внутрішнього суб'єктивного поля, веде до виникнення мотивації, що направляє поведінку [1]. Теорія диференціальних емоцій виходить з первинності афективного моменту в пізнанні, тобто передбачається, що когнітивна система включається безпосередньо після початку емоційного процесу.

Ж. Нюттен пропонує шляхи подолання існуючого в когнітивній психології розриву між афективними і когнітивними процесами [11]. Згідно Ж. Нюттену, афективні і когнітивні процеси спільно створюють об'єктивно спрямовані значення-структури: завдання, плани поведінки та інтереси. Ці структури утворюються з боку мотиваційних процесів на основі базальних

потреб, а також за участю інформаційних процесів і навчання. Вивчаючи взаємодію афективних і когнітивних процесів, Ж.Нюттен досліджував дві функції нагороди в навчанні людини: мотиваційну і інформаційну. В результаті він встановив залежність переважного прояву тієї чи іншої функції нагороди від виду завдань, пропонованих людині. Ж. Нюттен виділяє два види завдань: закриті, коли його результат досягається суб'єктом за допомогою єдиної відповіді на стимул, який, як очікується, не буде повторюватися знову; і відкриті, коли його результат оцінюється суб'єктом як підструктура ширшої поведінкової системи.

Дійсно, знання самі по собі як об'єктивні, що знаходяться поза суб'єктом явища, мабуть, не мотивують. Для того щоб знання стали мотивами, необхідно надати їм функцію спонукання. Так, при утворенні рівня вищих збудників людської поведінки взаємодіють два типи процесів - афективні та когнітивні.

Схожій позиції дотримувався П.М. Якобсон, який писав про те, що мотивами стають ті «психічні прояви, які набувають властивість спонукання: ідеали, уявлення про майбутнє, інтереси» [6; 20-21].

Отже, в когнітивній психології людина розглядається як «активний організм, що переробляє інформацію, який шукає стимуляції та прагне до знань» [12]. Однак конкретна реалізація цього теоретичного положення в рамках когнітивної психології виявилася скрутною. Це можна пояснити тим, що людину в цій концепції як би займали інформаційні моделі - «когнітивні карти» або «орієнтовні схеми», яким приписувалася спонтанна активність, спрямована на пошук інформації [2]; звідси мотивація була зрозуміла як екстенсивна схема, яка визначає менш широкі схеми.

Таким чином, отримані в когнітивній психології дані про мотивуючу функцію знань, безсумнівно, важливі, але на прикладі аналізу когнітивних досліджень мотивації, ми бачимо однобічність у трактуванні процесу виникнення мотивації шляхом визнання його залежності або цілком від афективних, або цілком від когнітивних процесів. У першому випадку дослідники обмежуються або теоретичними постулатами про первинність

афективних процесів у виникненні мотивації, або емпіричними прикладами, але не пропонують досить переконливої теорії виникнення мотивації. У другому випадку дається когнітивна репрезентація мотивації, яка усовує з поняття «мотивація» всю суб'єктивну, спонукальну її природу: виникнення мотивації ставиться в залежність від інформованості суб'єкта.

Висновок. Створення мотиваційного компонента діяльності повинно забезпечуватися як з когнітивного, так і з афективного боку. Проведений аналіз досліджень проблеми мотивації в когнітивної психології мав на меті окреслити можливі шляхи теоретичного та експериментального вивчення механізмів і способів створення мотиваційного компонента діяльності через єдність когнітивних і афективних процесів.

Література

1. Изард К. Эмоции человека. Human Emotions : монографія / Кэррол Е. Изард. – Москва : Издательство Московского университета, 1980. – 440 с.
2. Роговин М. С. Предмет и теоретические основы когнитивной психологии. — В кн.: Зарубежные исследования по психологии познания. – М: ИНИОН, 1977. - С. 62—125.
3. Трусов В. П. Социально-психологические исследования когнитивных процессов : (По материалам зарубеж. эксперим. работ) / В. П. Трусов ; Под ред. В. А. Ядова, Н. В. Кузьминой. - Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. – 144с.
4. Хекхаузен, Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. - 2-е изд. - СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. - 860 с.
5. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения / Х. Хекхаузен — Санкт-Петербург: Речь, 2001. - 256 с.
6. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека [Текст] : научное издание / П. М. Якобсон ; АН СССР, Ин-т психологии. - М. : Просвещение, 1969. - 317 с.

7. Cattell, R.B., Child, D. Motivation and dynamic structure. - New York: Halsted Press, 1975.
8. Deci E. L. Intrinsic motivation. - N.Y., L., 1975. -342 p.
9. Festinger, L. A theory of cognitive dissonance, Evanston, IL: Row & Peterson. – 1957. – P. 9.
10. Liper R. W. The motivational theory of emotion. - In: Stacey C.L., DeMartino M.F. (Eds). Understanding human motivation. - Cleveland, 1963. P. 657-665.
11. Nuttin 1. R. Motivation and reward in human learning: A cognitive approach. - In: Handbook of learning and cognitive processes. V. 3. Approaches to human learning and motivation. - New Jersey, 1976. P. 247-282.
12. Weiner B. Motivation from the cognitive perspective. - In: Handbook of learning and cognitive processes. V. 3. Approaches to human learning and motivation. - New Jersey, 1976. P. 283-308.

References

1. Izard K. (1980) Emotsii cheloveka [Human Emotions] . Moscow: Publisher of the Moscow University. (In Russian)
2. Rogovin M. S. (1977) Predmet i teoreticheskie osnovyi kognitivnoy psihologii [Subject and theoretical foundations of cognitive psychology]. Moscow: INION, pp. 62-125. (In Russian)
3. Trusov V. P. (1980) Sotsialno-psihologicheskie issledovaniya kognitivnyih protsessov [Socio-psychological studies of cognitive processes]. Leningrad: LGU. (In Russian)
4. Heckhausen X. (2003) Motivatsiya i deyatelnost [Motivation and activity]. Sankt-Peterburg: Piter. (In Russian)
5. Heckhausen H. (2001) Psihologiya motivatsii dostizheniya [Psychology of achievement motivation]. Sankt-Peterburg: Rech. (In Russian)

6. Yakobson P. M. (1969) Psihologicheskie problemyi motivatsii povedeniya cheloveka [Psychological problems of motivation of human behavior]. Moscow: Prosveschenie. (In Russian)
7. Cattell, R.B., Child, D. (1975) Motivation and dynamic structure. - New York: Halsted Press.
8. Deci E. L. (1975) Intrinsic motivation. - N.Y., L.
9. Festinger, L. (1957) A theory of cognitive dissonance, Evanston, IL: Row & Peterson. – P. 9.
10. Liper R. W. (1963) The motivational theory of emotion. - In: Stacey C.L., DeMartino M.F. (Eds). Understanding human motivation. - Cleveland, P. 657-665.
11. Nuttin I. R. (1976) Motivation and reward in human learning: A cognitive approach. - In: Handbook of learning and cognitive processes. V. 3. Approaches to human learning and motivation. - New Jersey, P. 247-282.
12. Weiner B. (1976) Motivation from the cognitive perspective. - In: Handbook of learning and cognitive processes. V. 3. Approaches to human learning and motivation. - New Jersey, P. 283-308.